

Problemer med forskningsfrihed

Andersen, Heine

Published in:
Samfundsoekonomen

Publication date:
2019

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Andersen, H. (2019). Problemer med forskningsfrihed. *Samfundsoekonomen*, 2019(2), 59-70. https://www.djoef-forlag.dk/openaccess/samf/samfdocs/2019/2019_2/Samf_8_2_2019.pdf

Problemer med forskningsfrihed

Temanummer: Aktuelle problemstillinger i forskningen

Begrebet forskningsfrihed diskuteres, og forskningsfrihedens tilstand ved danske forskningsinstitutioner beskrives. Dernæst peges på faktorer, der har givet grobund for problemerne. Forskningsfrihed er en af grundpillerne i moderne oplyste demokratier, men selv om der siden 1970 er sket kolossale forandringer i forskningens rammer og vilkår, har de ansvarlige på intet tidspunkt fundet det nødvendigt at lave grundige udredninger og systematiske evalueringer af, hvad dette har betydet for forskningsfriheden. På baggrund af den evidens, der er indsamlet og opsummeret her, kan ingen længere benægte, at der er alvorlige problemer.

Hvad er forskningsfrihed?

I dansk lovgivning er forskningsfrihed nævnt i universitetslovens § 2, stk. 2 og § 14, stk. 6, samt i Lov om Institut for Menneskerettigheder § 2, stk. 5 og 6. Men søger man i skriftlige kilder efter en nærmere beskrivelse af, hvad lovgiverne kan have ment med *forskningsfrihed*, da de forberedte og vedtog disse lovparagraffer, leder man forgæves. Der findes ikke dokumenter fra Folketing, embedsværket, myndigheder, forskningspolitiske råd, kommissioner ol., der rummer blot to sammenhængende sætninger om forskningsfrihed, det være sig betænkninger, lovforberedende arbejder, udredninger, evalueringer osv. Ja, end ikke i bemærkninger til forslaget til 2003-loven, ifølge daværende videnskabsminister Helge Sander den største universitetsreform siden Reformationen, svinger man sig op til mere end en enkelt sætning:

» Den enkelte forsker har således frihed til at vælge metode, fremgangsmåde og emne inden for universitetets forskningsstrategiske rammer, som fastlagt i udviklingskontrakten¹.

Men ak! Desværre mangler her det måske mest hellige – og skrøbelige – af alt i videnskabernes etos: *publiceringsfriheden*²!

Heldigvis findes mere righoldige kilder uden for landets grænser. Her bygger jeg primært på to tekster: *UNESCO Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel* (1997) og *League of European Research Universities (LERU)*.³ Det følgende er ekstrakt og sammendrag herfra⁴.

Forskningsfrihed vedrører forskning, hvor den end måtte foregå, universiteter eller andre institutioner, offentlige eller private. Det beslægtede og overlap-

HEINE ANDERSEN
Professor emeritus,
Sociologisk Institut,
Københavns
Universitet

pende begreb *akademisk frihed* omfatter til forskel herfra alt, hvad der foregår i akademien, dvs. både forskning og undervisning, men kun i akademien.

Forskningsfrihed vedrører tre niveauer: det individuelle, det kollektive-kollegiale og det institutionelle. Forskningsfrihed bestemmes med udgangspunkt i det individuelle niveau.

Individuel forskningsfrihed indebærer, at forskerne har frihed til:

- At vælge emne og problem
- At vælge metoder
- At vælge begreber, antagelser, hypoteser og teorier
- At have adgang til og rådighed over data og informationer
- At foretage analyse og drage konklusioner
- At bevæge sig frit og at kommunikere frit med frit valgte samarbejdspartnere
- At publicere og formidle sin faglige viden
- At ytre sig om institutionens ledelse og strategier.

Institutionel forskningsfrihed skal sikre, at den individuelle forskningsfrihed er bedst muligt i balance med omverdenens krav og forventninger. Det kræver størst mulig uafhængighed for institutionen, således at institutionen selv kan træffe alle væsentlige beslutninger vedrørende forskning, herunder organisering, ledelsesformer, valg af ledelse, ressourceanvendelse, akademiske standarder, tildeling af akademiske grader, ansættelser og afskedigelser mv. Ingen af disse beslutninger må pålægges udefra.

Kollektiv forskningsfrihed (kollegialt selvstyre) er ligeledes afledt af den individuelle forskningsfrihed. Kernen er, at institutionen ledes af styrende organer, hvori indgår demokratisk valgte repræsentanter for forskerne og med besluttende myndighed. Herunder hører retten til at vælge ledelse og til at vælge flertallet af repræsentanter i kollegiale besluttende organer. Kollegialt selvstyre må ikke begrænse den enkelte forskers frihed ud over, hvad der følger af hensynet til, at alle kan have samme grad af frihed og af hensynet til den institutionelle frihed.

Tenure (fast ansættelse) fremhæves også som en væsentlig forudsætning for forskningsfrihed. Historisk har selve betegnelsen sin rod i det fremvoksende amerikanske system. I løbet af 1900-tallet fik universitetsprofessorerne gennem en kollektiv kamp indført princippet om tenure som del af akademisk frihed. Det blev endeligt anerkendt i en fælles erklæring fra 1940, aftalt med de betydeligste universiteter (AAUP, 2017; Barendt, 2010: 23f). Tenure skal tildeles forskere, der efter en rimelig prøveperiode på tilfredsstillende måde opfylder objektive kriterier.

Endelig er det relevant at nævne sondringen mellem negativ og positiv frihed (»frihed fra« og »frihed til«) (jf. Berlin 1966, tillempet). Som i de store erklæringer om menneskerettigheder defineres forskningsfrihed med udgangs-

punkt i et liberalistisk frihedsbegreb; frihed forstået som »frihed fra«, at andre hindrer en i at gøre det, man vælger. Enhver borger skal frit kunne gå i gang med at forske. Men forskning kræver typisk ressourcer, i vore dage ofte i store mængder, og altovervejende i lønnede embeder begrænset i antal. Adgang til ressourcer er en forudsætning for »frihed til at«. Tildeling af ressourcer ligger i grænseflade, men forskningsfrihed betyder, at i hvert fald nogle ressourcer skal være til fri rådighed for forskerkollektivet med ligelig adgang.

Forskningsfrihedens nuværende tilstand

Der er overbevisende evidens for alvorlige problemer med forskningsfriheden. Det betyder ikke, at alt står slet til, men her er fokus på problemerne. Om det er værre eller bedre nu end tidligere, går jeg ikke ind på.

Et godt afsæt er Terrence Karrans sammenlignende studier af akademisk frihed i EU-lande (Karran, 2007; Karran et al., 2017). De viste, at Danmark lå tæt på bunden i begge år. Især topstyring og fravær af kollegialt selvstyre på danske universiteter bidrog til den lidet flatterende placering. Også de mange korttidsansættelser, en svag sikring af tenure (fastansættelse) samt af forskningstid og publiceringsfrihed trak ned.

Karrans resultater er søgt bagatelliseret især med det argument, at undersøgelsen fokuserer for snævert på jura, frem for praksis⁵. Det er et klassisk argument og især populært hos dem, hvis magtpositioner er baseret på jura. Deres erfaring må være, at historien er fuld af eksempler på enevældige herskere med gode hjerter og demokratisk sindelag.

Faktisk findes der efterhånden en god del af undersøgelser, der viser, at ledelser besjælet af demokratiske værdier i kamp for forskningsfrihed ikke dominerer på danske universiteter. Jeg har selv gennem nogle år samlet et ganske stort materiale, som dokumenterer en lang række frihedskrænkende cases og bagvedliggende strukturelle barrierer (Andersen, 2018). Dertil kommer to nyere repræsentative spørgeundersøgelser, hvor forskere i stort tal rapporterer om alvorlige problemer.

Først en række eksempler fra min bog med henvisninger til dokumentation. Ikke et eneste er blevet tilbagevist.

- Flere universiteter har gennem mindst 10 år skrevet under på kontrakter med bestemmelser, der klart krænkede forskernes forskningsfrihed, ophavsret og ytringsfrihed; dem der blev døbt »dobbelte mundkurvskontrakter«. Kontrakterne var uomtvisteligt ulovlige, men blev først ændret efter, at jeg afslørede dem (Andersen, 2018: 189-203, 341-344).
- Tre forskere i pædagogisk filosofi blev fyret med den begrundelse, at deres forskning ikke var »relevant«. I en klagesag afgjorde tilsynsmyndigheden, at det var institutlederens prerogativ suverænt at afgøre relevans. Efter omfattende protester blev fyringerne trukket tilbage (Andersen, 2018: 250-253, 305-310).

- En professor i økonomi fik af institutlederen beslaglagt en rapport, hvori han kritiserede kollegers resultater. Efter at dele af rapporten blev offentliggjort i et videnskabeligt tidsskrift og en klage til ombudsmanden, blev rapporten frigivet igen (Andersen, 2018: 262-265).
- En professor i akustik påviste gener med lavfrekvent støj fra store vindmøller. En direktør fra vindmølleindustrien ringede til professorens rektor og forlangte ham fyret. Professoren blev fyret, formelt begrundet i økonomi, men mange indicier tyder på, at dette var en skinbegrundelse, og at presset fra vindmølleindustrien reelt lå bag fyringen (Andersen, 2018: 246-249, 301-304, 333-341).
- En professor i geofysik blev fyret med de begrundelser, at 1) han havde rådgivet en post doc om, at man godt må udtrykke kritik af ledelsen (i en APV-undersøgelse) og 2), at han havde brugt privat mail til arbejdsrelateret kommunikation. Det blev underkendt i det arbejdsretlige system. Han blev ikke genansat, og den ulovlige fyring fik ingen konsekvenser for den ansvarlige dekan (Andersen, 2018: 254-259, 311-316, 344-346).
- En dekan besluttede at sprede en forskningsgruppe ud til flere institutter i forbindelse med organisatoriske ændringer. Gruppens forskningsfelt blev udfaset (Andersen, 2018: 229-234).
- På et institut blev forskeres felter bortdefineret i forbindelse med en stærkt topstyret proces med ny forskningsstrategi (Andersen, 2018: 229-234).
- En institutleder pålagde forskere mod deres ønske at indgå i forskergrupper. De fandt selv individuel arbejdsform mere hensigtsmæssig (Andersen, 2018: 229-234).
- Et projekt om ny regulering af landbrug havde en bevilling fra SEGES, en konsulentvirksomhed under Landbrug og Fødevarer. Institutlederen havde skrevet under på en kontrakt med følgende tekst: »Leverandørens medarbejdere skal optræde loyalt og udelukkende varetage SEGES' interesser i relation til aftalens omfang og indhold«. Universitetet fik påtale fra tilsynsmyndigheden (under Uddannelses- og Forskningsministeriet) for ikke at have levet op til universitetslovens krav om at værne om forskningsfrihed og videnskabsetik (Andersen, 2018: 346f; Forskerforum, 2018, jan./febr.:12).

Som man ser, dækker eksemplerne et ret bredt spektrum af de ovenfor anførte komponenter i individuel forskningsfrihed: publiceringsfrihed, ytringsfrihed, valg af forskningsemne, valg af samarbejdsrelationer og tenure.

Jeg vil uddybe et enkelt af eksemplerne, nemlig det med de dobbelte mundkurve. Dette er ikke et enkeltstående tilfælde, men en vidt udbredt praksis, og det afslører normer og holdninger, indgroet og rodfæstet gennem mange år. Kontraktformuleringerne kunne typisk rumme følgende:

Leverandøren og dennes personale skal iagttage ubetinget tavshed med hensyn til oplysninger vedrørende ordregivers eller andres forhold, som der opnås kendskab til i forbindelse med opfyldelse af denne kontrakt.

Leverandøren må ikke uden ordregivers forudgående skriftlige tilladelse udsende offentlige meddelelser om denne kontrakt eller offentliggøre noget om kontraktens indhold eller den udbudte opgaves resultat (Andersen, 2018: 190).

Desuden indeholdt kontrakterne ofte også afgivelse af *alle* intellektuelle rettigheder (sic: altså enhver rettighed).

Denne drakronisk krænkende kontraktskabelon stammer oprindeligt fra Kammeradvokaten og er blevet anvendt i adskillige ministerier og styrelser i aftaler med i hvert fald fem universiteter foruden flere sektorforskningsinstitutioner, gennem mindst 10 år⁶. Som det fremgår, må »leverandøren« end ikke fortælle til nogen, hvad der står i kontrakten (derfor: »dobbelt mundkurv«), og jeg havde da også stort besvær med at få dem frem i lyset. Selv da jeg medsendte et juridisk responsum, indhentet fra UBVA⁷, fik jeg ofte afvisende, henholdende og enkelte gange direkte arrogante svar. På Københavns Universitet fik jeg først fuld adgang, efter at en journalist via aktindsigt havde afsløret syv kontrakter indgået inden for to år.

Eksemplet afslører et mønster: 1) en udbredt og *fast* praksis gennem mange år, som åbenlyst krænker ikke bare forskningsfriheden, men også ytringsfriheden, 2) en praksis, der kommer fra den politiske magts centrum. Den er indført af statslige myndigheder efter rådgivning fra Kammeradvokaten. Om det så er indført efter grundig overvejelse, sjusk, magtarrogance eller »same procedure as every year« er underordnet – mundkurvene var lovstridig, 3) ingen på universiteterne har protesteret, før jeg fik gravet lovovertrædelserne frem, og 4) ingen ansvarlige har ex post hverken beklaget eller undersøgt, hvor ansvaret skulle placeres for disse lovbrud⁸.

Sagen og forløbet omkring afdækningen afslører en meget ringe bevidsthed om og respekt for betydningen af både forskningsfrihed og ytringsfrihed. Vi ved ikke, hvor store skadevirkningerne har været for faglighed i beslutninger og for svækkelse af en oplyst demokratisk debat. Jeg kender (ganske få) eksempler på forskere, der har protesteret, og enkelte der har søgt væk, men det store flertal af de mange hundrede, måske tusinder af forskere, der gennem årene har været udsat for denne grove krænkelse, har affundet sig. Måske har de ikke kendt deres rettigheder og heller ikke deres pligt til at forsvare forskningsfriheden og formidle deres viden til offentligheden.

De lovstridige formuleringer blev afskaffet fra januar 2017, men først efter kritisk medieomtale og intervention fra ombudsmanden. Der dukker imidlertid stadig nye eksempler op⁹.

Dette understøttes af to nyere surveys af mere repræsentativ karakter. Den ene er en webbaseret spørgeundersøgelse fra Aarhus Universitet, der blev igangsat i 2018 på baggrund af kritisk medieopmærksomhed omkring flere sager. Undersøgelsen må betragtes som ganske solid, om end svarprocenten kun var på 34 % (Ejersbo mfl., 2018:14). Den begrænsede sig til emnet publiceringsfri-

hed, men viste inden for dette centrale felt stærkt bekymrende resultater: 16 % af svarpersonerne oplyste at have været udsat for pres for at ændre i resultater, undlade at publicere eller for at udskyde publiceringen. En del af presset kom fra eksterne og med prevalens hos dem, der havde udført myndighedsbetjening. No surprise. Det var tilgængelig en anden oplysning, nemlig at det lige så ofte var forskernes *egne ledere*, der blev udpeget som skurkene. 36 % af dem, der havde været udsat for pres for at ændre i forskningsresultaterne, pegede på ledere (Ejersbo m.fl., 2018: 27, tabel 2.3)¹⁰. Her skal man tænke på alvor. Det vil være videnskabeligt uredeligt at ændre eller tilbageholde resultater på grund af pres, og det er magtmisbrug, hvis en leder forsøger at presse en forsker til at gøre sådan noget. Ejersbo m.fl., (2018: 30) omtaler tilfælde, hvor sagerne slutter med kompromis, en handle måde »der ikke er den mest hensigtsmæssige ud fra videnskabelige kriterier«, hvilket naturligvis kan være stressskabende for forskerne. Vi ved ikke fra denne undersøgelse, *hvor mange* der har givet efter for presset¹¹.

Den anden survey, ligeledes webbaseret, blev gennemført af Politiken i januar 2018. Repræsentativiteten er her vanskelig at vurdere, og den fokuserede snævert på myndighedsopgaver. Men af ca. 5000 adspurgte svarede 1200, at de havde udført myndighedsbetjening. Det mest markante resultat var, at 8 % havde været udsat for, at *myndigheden havde* ændret i rapporternes resultater (Politiken d. 2. februar 2018; de 8 % er altså ikke sammenlignelige med de 16 % ovenfor).

Samlet giver disse forskellige undersøgelser ganske solid evidens for, at forskningsfriheden udsættes for alvorlige krænkelse og begrænsninger.

Tre regimeformer: Anseelse, magt og penge

Hvad har givet grobund for disse problemer? I hovedsagen strukturændringer fra de seneste årtier.

Min analyseramme har her været velkendte teorier om funktionelle systemer, styret via koder (Parsons, Merton, Luhmann, Habermas; se fx Andersen, 2011, 2013 og 2018: 105ff; Hagen, 2013), nærmere bestemt tre: anseelse, magt og penge. Jeg tillader mig at tale mere intuitivt om »regimer«: anseelsesregime, magteregime og pengeregime.

Anseelsesregime

I arbejdsdelingen i moderne samfund er videnskab et relativt autonomt delsystem, der er uddifferentieret gennem århundreder, analogt med økonomi, stat, retsvæsen, kunst mv. Ifølge Mertonskolens videnskabssociologi organiseres moderne videnskab bedst inden for et *anseelsesregime* (Merton, 1973). Anseelse er forskningens møntenhed, og hvis anseelse fordeles efter, hvor gode og originale resultater forskerne leverer, vil der skabes et synligt anseelseshierarki, der kan danne en ganske effektiv koordinationsmekanisme helt op på globalt plan. Anseelseshierarkiet synliggør nyeste og vigtigste resultater og letter dermed kommunikation, koordination, arbejdsdeling og etablering

af netværk mv. Forskere vil søge hen, hvor de mener bedst at kunne skabe nye anerkendelsesværdige resultater og vil for alt i verden undgå forsknings-spørgsmål, som allerede er besvaret. Modellen er en idealisering, men forskning har gennem århundreder udviklet en høj grad af selvorganisering, der koordinerer arbejdsdeling og samarbejde internationalt. Ikke perfekt, men med tilnærmelse, tyder undersøgelser på (fx Cole, 1992).

Bedre alternativer er ikke dukket op. Direkte dialog, samtaler og aftaler, fx i grupper og på konferencer eller gennem medier, spiller afgjort en vigtig rolle i forskningen, men kan ikke koordinere store internationalt disciplinoms-luttende systemer. Et *magtregime* i en transnational planøkonomi med centraliseret hierarkisk styring vil næppe finde fortalere, og elementær økonomisk teori siger, at frie markeder, *pengeregimet*, heller ikke vil kunne allokere res-sourcer optimalt til et offentligt gode som fri forskning. Sandhed har ingen pris (Henaff, 2010: 1-23), og markedet svigter kollektive goder. Vi ser også, at når stat og marked søges indført som styringsform, må de forlade sig på aner-kendelsesregimets signaler (fx bibliometri, peer review). For forskningsfrihed er *magtregimet* og *pengeregimet* derfor i bedste fald nødvendige onder.

Magtregimets ekspansion

Magt kan være funktionel i nogle systemer og til nogle opgaver, også internt på fx universiteter. Men magt kan ikke skabe og værdisætte ny viden. Hvis argumenter ikke overbeviser ved deres egen vægt, men sættes igennem med magt, er de dækningsløse. Et forskningsresultat bliver ikke sandt alene ved, at chefen, en rektor eller en minister siger det. Internt på institutionerne må magt derfor begrænses og kontrolleres af forskerstaben på basis af demokra-tiske rettigheder, der sikrer forskningsfrihed. Eksternt må den begrænses ved garantier for armslængdeprincipper i forhold til politiske myndigheder og an-dre magtfulde aktører. Magten må respektere anseelsesregimet. Det er logik-ken bag princippet om kollegialt selvstyre.

Sådan er det desværre ikke ved danske universiteter. Det afgørende skred kom med en ny universitetslov fra 2003, og omvæltningen gjaldt primært universi-teternes *interne* magtfordeling. Universiteter skulle nu efterligne aktieselska-ber (Bredsdorff, 2008, Olesen Larsen, 2010). Dog kom der en enkelt meget af-gørende forskel: i aktieselskaber vælges bestyrelsen på en generalforsamling. Bestyrelsen skal så stå til regnskab og aflægge beretning til generalforsamlin-gen. Er generalforsamlingen ikke tilfreds, kan den afsætte bestyrelsen. Univer-sitetsbestyrelser vælges ikke på nogen generalforsamling og skal ikke aflægge regnskab og beretning til nogen konstituerende forsamling. De eksterne med-lemmer udpeges efter en ret kompliceret procedure, som i praksis betyder, at bestyrelsen reelt er selvsupplerende for så vidt angår eksterne medlemmer. I praksis kan bestyrelsen, herunder formanden, ikke afsættes.

Dette fik selvsagt mange negative konsekvenser. For det første får bestyrel-sen svag legitimitet ikke blot indadtil, men også udadtil, hvilket modsat den erklærede hensigt svækkede universiteternes troværdighed også i den brede

offentlighed og gjorde dem svage overfor politisk pres. For det andet vil den let kunne lukke sig om sig selv og dermed afskærme sig fra signaler fra forskerkollegier (og studerende). Det er netop, hvad man har set.

Det samme gør sig gældende på andre ledelsesniveauer på universitetet. Alle ledere er ansat oppefra og har typisk blikket rettet opad. Samtidig har de vidtgående beføjelser i alle akademiske anliggender, således økonomi, organisation og institutdannelse, opslag af og ansættelser i forskerstillinge, såvel som afskedigelser mv. Der findes akademiske råd og studienævn, men de har kun rådgivende funktioner.

Tenure er som nævnt afgørende for forskningsfrihed. I afskedigelsessager har jeg imidlertid ikke set hensyn til forskningsfrihed inddraget i overvejelserne. Fx kræver tenure, at alle alternativer undersøges før fyring, hvis det sker på grund af besparelser. Det har jeg ikke set opfyldt. Jeg har spurgt på både Københavns Universitet og på Aarhus Universitet, om tenure udgør en del af universitetets strategi for forskningsfrihed og fået det svar, at det gør tenure ikke (Andersen, 2018:156).

Fyringer kan fremstå som rene magtdemonstrationer, der viser, hvordan det kan gå, hvis man kommer ledelsen på tværs. Ved massefyringer er der ikke krav om individuelle begrundelser, og det mistænkes, at kritiske røster er særligt udsatte. Erfarne journalister beretter, at det er svært at få forskere til at udtale sig om ledelsesforhold, og at hvis de udtaler sig, beder om anonymitet (jf. *Forskerforum* d. 28.3. 2019:6). Jeg har selv i min undersøgelse hørt beretninger, som jeg har måttet love at tage med mig i graven. Magtregimets ekspansion har skabt mistillid, utryghed, selvcensur og følgagtighed, det modsatte af det, der skal til for at skabe dristig, grænseoverskridende og kritisk forskning med samfundsengagement. Meget få har protesteret offentligt mod mundkurve. I Aarhus-undersøgelsen fandt man, at flere hundrede forskere berettede at have været udsat for pres for at gøre noget, der ville være uredeligt. Samtidig er der tegn på, at der ikke er en kultur, hvor man taler om det eller henvender sig til ledelse eller tillidsmand (Ejersbo mfl., 2019:30).

Forskningsfrihed er alvorligt truet af magtregimet. Det gælder den individuelle og den kollektive, men nok i mindre grad den institutionelle, hvor der i hvert fald formelt er rimelig armlængde. Ministeriet kan ikke blande sig direkte i afgørelser vedrørende akademiske sager (ansættelser, doktorgrader, institutstruktur osv.) (Hansen, 2016; Olesen Larsen, 2010).

Jeg må afstå fra at gå ind på hele den styring, der foregår ved hjælp af strategiske rammekontrakter, incitamenter, konkurrenceudsættelse, forskellige varianter af NPM, evalueringer, akkreditering mv. (Hansen, 2016; Olesen Larsen, 2010).

Pengeregimets ekspansion

Sandhed kan som nævnt ikke gøres op i penge, og alene af den grund svigter pengeregimet. Grundvidenskabelig viden har kollektiv gode karakter. Penge-

mediet er imidlertid alligevel ekspanderet og har koloniseret anseelsesregimet. Der er to årsager:

Den eksterne finansieringsandel er steget fra under 10 % i 1970'erne til nu omkring 45 %, på nogle områder op til 70 %. Ikke alle, men en stor del af disse midler er øremærkede. Styringseffekten forstærkes ved, at en del af finanslovens frie basismidler fordeles som bonus for hjemtagning af eksterne midler. Yderligere forstærkes effekten ved, at en anden del af de frie basismidler opsluges til medfinansiering af eksternt finansierede projekter, fordi disse er underfinansieret, og fordi universiteterne i deres bejlen til potentielle mæcener selv tilbyder at bidrage med egne midler (Andersen, 2018: 143-182 og Bo Jellesmark Thorsens artikel i dette nummer).

Dertil kommer, at pengeregimet er trængt frem internt. Bevillinger fordeles efter performanceindikatorer, som i bedste fald har en svag og kun formodet sammenhæng med forskningens dybere formål. Et klart eksempel er den såkaldte Bibliometriske Forskningsindikator (BFI), som i al hast blev indført i Danmark i 2007 (Mouritzen mfl., 2018 og Mouritzens artikel i dette nummer). Den gang blev det pointeret, at det ikke var meningen at føre incitamenter ned på individniveau. Det er – helt forudsigeligt – alligevel sket og på nogle områder med en betydelig styringseffekt (Mouritzen mfl., 2018). Pay for publications.

De skattebegunstigede fondes milde gaver truer forskningsfriheden på to måder: anerkendelse risikerer at blive uddelt efter hjemtagning af bevillinger i stedet for efter efter videnskabelig kvalitet, og de spiser af universiteternes ellers frie midler, da de fulde omkostninger sjældent dækkes. Endvidere har de store fonde udviklet en form for »parallelregime«, en magtstruktur uden for universitetslovens styringsstruktur. Alene i kraft af volumen har de opnået en særlig indflydelse, fx ved rekruttering af ledere og forskere. Mattæuseffekter skaber en koncentration af ressourcer hos en lille gruppe af »forskningsbaroner«, en magtelite med budgetter, der kan matche både institutledere og dekaner (Andersen og Henningsen, 2009; Aagaard mfl., 2019). Dermed være ikke sagt, at universitetslovens styringskæde er mere demokratisk, men den er dog mere synlig.

Endnu en effekt, der udhuler forskningsfriheden, er væksten i et forskningsprekariat, de mange korttidsansatte. I Danmark er nu mellem halvdelen og to tredjedele af forskerne (afhængigt af om ph.d.-studerende medregnes) ansat på korttidskontrakter (to-fire år) (Andersen, 2018:151; Danmarks Forsknings- og Innovationspolitiske Råd 2019:30). Denne store gruppe har meget ringe forskningsfrihed. De fleste er ansat til på forhånd designede projekter og har begrænset indflydelse på indhold, metoder, valg af samarbejdspartnere mv. De har ydermere meget begrænsede muligheder for selv at designe fremtidige projekter. Den korte tidshorisont giver ringe tilskyndelse til at engagere sig i universitetspolitik og maner det hele taget til forsigtighed.

I Karrans ovf. nævnte undersøgelse opstilles som et kriterium for tenure ved universiteterne under et, at mindst halvdelen af staben skal have tenure. Det er ikke opfyldt ved danske universiteter. Dertil kommer, at heller ikke »fastansatte« professorer og lektorer har ansættelsessikkerhed, der lever op til internationale kriterier for tenure. De kan fyres lovligt efter funktionærloven med ½ års opsigelse uden krav om særligt tungtvejende begrundelser, især ikke hvis begrundelser er forhold på institutionen, fx besparelser, og hvis der er tale om »massefyringer«¹². Og selv ulovlige fyringer har ikke andre konsekvenser end, at der kan udbetales en erstatning. Den høje risiko for fyring gør, at pengesignalerne har ganske betydelige styringspotentialer. »Tryghedskomponenten« i den højt besungne danske flexicuritymodel har ikke ret stor værdi for forskere (Kærgaard og Andersen, 2017).

Pengeregimet har koloniseret publiceringsinstitutionen. En autonom publiceringsinstitution er imidlertid en helt uundværlig funktionel forudsætning for anerkendelsesregimet. Ikke blot ved at formidle forskningsresultaterne, men også ved at muliggøre efterprøvning og vurdering; det som er basis for dannelse af et synligt prestigehierarki, der på en valid måde afspejler videnskabelig kvalitet og værdi. Gennem de seneste fem-seks årtier er størstedelen af den videnskabelige publicering overtaget af ganske få store forlag, der tjener enorme profitter (30-40% nævnes). Ifølge en nyere rapport tegner de fire største forlag sig for 50 % eller mere af den samlede artikelmængde i verden i naturvidenskaber og samfundsvidenskaber (Fyfe, 2017). Dette er markedsbetingelser, som hverken de enkelte forskere eller universiteter kan påvirke, men styringseffekterne er enorme og mangesidede.

Endelig har pengeregimet ganske håndfaste begrænsende virkninger, når der er tale om rekvireret forskning. Her betaler rekvirenten fulde omkostninger til universitetet og får dermed også fulde rettigheder til styring af projektet og udnyttelse af resultaterne. Forskerne kan pålægges tavsheds klausul om deres resultater i op til flere måneder efter projektafslutning (Andersen, 2018:208).

Afslutning

Samlet er der siden 1970 gennemført kolossale forandringer i forskningens rammer og vilkår. På intet tidspunkt har de ansvarlige fundet det nødvendigt at bygge på grundige udredninger og systematisk evaluering af, hvad dette har betydet for forskningsfriheden. På baggrund af den evidens, der er indsamlet og kort opsummeret her, kan ingen længere benægte, at der er store og alvorlige problemer med forskningsfriheden.

Forskningsfrihed indgår i den bærende konstruktion i moderne oplyste demokratier og er en forudsætning for vækst og stadig kritisk efterprøvning af ny og gammel viden. Den er en forudsætning for troværdighed og dermed bedst muligt grundlag for både almindelig oplysning og faglighed i beslutninger, der kan have vidtrækkende betydning for fx miljø, sundhed og klodens fremtid. Den er truet, og det burde give grund til besindelse. Undersøgelsen

af forskningsfrihed på Aarhus Universitet burde gentages på alle universiteter hvert år og udvides til at dække alle aspekter af forskningsfrihed.

Noter

1. <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=100418>
2. Måske er det ikke en helt tilfældig forglemmelse. I hvert fald finder man den også andre steder, bl.a. i Den Danske Kodeks for Integritet i Forskning (2014:4).
3. Working Group on Human Rights: Jogchum Vrielink, Paul Lemmens, Stephan Parmentier: »Academic Freedom as a Fundamental Right«. *Procedia Social and Behavioral Sciences* 13 (2011) 117–141.
4. Se også NOU 2006 og Andersen 2018: kap. 2.
5. Se fx Videnskab.dk d. 29. september 2017.
6. Jeg blev selv præsenteret for en sådan kontrakt i 2008 i forbindelse med et projekt, jeg udførte sammen med Inge Henningsen. Vi afviste at skrive under. Vi fik oplyst, at kontraktskabelonen var leveret fra Kammeradvokaten og havde været anvendt i flere år. Jeg genoptog sagen i 2015. Jacob Pinborg, Kammeradvokaten, bekræftede i mails fra marts 2015, at skabelonen stammede der fra. Han så dengang ikke noget juridisk problem, men ønskede ikke at gå ind i en nærmere diskussion.
7. Udvalget til beskyttelse af videnskabelige arbejder.
8. Jeg har naturligvis spurgt ansvarlige, hvorfor man skrev under, uden at få svar. Jeg har siddet i et møde med en prodekan, en chefjurist, en kommunikationschef og endnu en rådgiver og (tålmodigt og høfligt) hørt på, at chefjuristen manuducerede over lovligheden af mundkurvene. Det var måneder efter, at skandalen var oprullet, og ombudsmanden var gået ind for at få lovliggjort kontrakterne! Bizart, men symptomatisk.
9. Seneste eksempel, se: Berlingske 11. marts 2019: "Selvmordsrapport blev fjernet: DSB ville skåne ledelsen for kras kritik, mener forsker". Center for Selvmordsforskning havde efter aftale med DSB afsluttet et projekt med rapporten: Selvmord på skinner. En dag efter offentliggørelse krævede DSB rapporten trukket tilbage, hvilket skete. Kontrakten rummer bestemmelser, der kræver forskningsfriheden.
10. I undersøgelsen spurgte man ikke til, om forskerne havde været udsat for kontrakter med "mundkurve", kun til "pres". Fra mine egne undersøgelser er fornemmelsen, at en del forskere i og for sig ikke oplevede mundkurve som et "pres", men som et givet vilkår, man blot måtte acceptere.
11. Det vil kunne være selvinkriminerende for en forsker at indrømme at have ændret resultater efter pres, og derfor er det ret usandsynligt, at folk vil indrømme det, selv anonymt. Fra andre undersøgelser ved vi, at myndigheder har ændret i forskernes konklusioner i rapporterne uden at oplyse det.
12. Af en afgørelse i en klagesag fremgik, at der var tale om "massefyring", hvis tre ansatte blev fyret samtidig (Andersen, 2018:310).

Litteraturliste

- AAUP 2017. *1940 Statement of Principles on Academic Freedom and Tenure. With 1970 Interpretive Comments*. <https://www.aaup.org/file/1940%20Statement.pdf> (sidst besøgt 19.03.2019).
- Aagaard, Kaar, Jesper W. Schneider og Jens Peter Andersen 2019. »Koncentration eller spredning? Fordeling af konkurrenceudsatte forskningsmidler på tværs af danske bevillingsorganer«. Center for Forskningsanalyse.
- Andersen, Heine. 2011. »Samfundsvidenskaber i ressourcekonkurrence«. *Økonomi og Politik*, 84(4): 69-84.
- Andersen, Heine. 2013. »Funktionalisme«. I Heine Andersen og Lars Bo Kaspersen (red.), *Klassisk og moderne samfundsteori*. København: Hans Reitzels Forlag: 267-296.
- Andersen, Heine 2018. *Forskningsfrihed. Ideal og virkelighed*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Andersen, Heine og Inge Henningsen 2009. *Forskningsråd i Danmark – mangfoldighed og universalisme. En analyse af forskningsrådenes bevillingspraksis i perioden 2001-2006*. Københavns Universitet, Sociologisk Institut.
- Barendt, Eric 2010. *Academic Freedom and the Law*. Oxford: Hart Publishing.
- Berlin, Isaiah (1966). *Two Concepts of Liberty*. Oxford: Oxford University Press.
- Bredsdorff, Nils (2008). *Universiteternes styrelse, ledelsens styrkelse og forskningens frihed: Essays om universitetspolitiken og universitetslovenes historie*. Roskilde Universitetsbibliotek. Skriftserie, Nr. 51.
- Cole, Stephen 1992. *Making Science*. Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- Danmarks Forsknings- og Innovationspolitiske Råd 2019. *Karrierer i forskningen*. www.ufm.dk/dfir

- Den Danske Kodeks for Integritet i Forskning. 2014. Uddannelses og forskningsministeriet.
<https://ufm.dk/publikationer/2015/filer/file>
- Ejersbo, Niels, Kira Solveig Larsen, Niels Matti Søndergaard, Rasmus Højbjerg Jacobsen, Emil Thranholm og Tobias Sønderby Jørgensen 2018. *Undersøgelse af forskningsfrihed i forhold til offentliggørelse på Aarhus Universitet*. København: Det nationale forsknings- og analysecenter for velfærd.
- Forskerforum 2018, jan./feb. »KU-kontrakt var ulovlig«.
- Forskerforum 2019, marts.
- Fyfe, A., K Coate, St. Curry, S. Lawson, N. Moxham, C.M. Røstvik. 2017. *Untangling Academic Publishing: A history of the relationship between commercial interests, academic prestige and the circulation of research*. Zenodo. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.546100>.
- Hagen, Roar. 2013. »Niklas Luhmann«. I Heine Andersen og Lars Bo Kaspersen (red.), *Klassisk og moderne samfundsteori*. København: Hans Reitzels Forlag, s. 267-296.
- Hansen, Hanne Foss. 2016. »Universitetsstyrning: Det danske fallet«. I Shirin Ahlback Öberg, Li Bennich-Björkman, Jörgen Hermansson, Anna Jarstad, Christer Karlsson og Sten Widmalm (red.), *Det hotade universitetet*, Stockholm: Dialogos Förlag, s. 122-139.
- Henaff, Marcel. 2010. *The Price of Truth*. Stanford: Stanford University Press.
- Karran, Terence. 2007. »Academic Freedom in Europe: A Preliminary Comparative Analysis«. *Higher Education Policy*. Vol. 20, iss. 3: 289-313.
- Karran, Terence, Klaus Beiter & Kwadwo Appiagyei-Atua. 2017. »Measuring academic freedom in Europe: a criterion referenced approach«. *Policy Reviews in Higher Education*. Vol 1, issue 2: 209-239.
- Kærgård, Niels og Peder Andersen. 2017. »Ingen ytringsfrihed uden tryghed i ansættelsen«. *Kronik*, Berlingske d. 21. februar.
- League of European Research Universities (LERU). 2011. Working Group on Human Rights: Jogchum Vrielink, Paul Lemmens, Stephan Parmentiera: »Academic Freedom as a Fundamental Right«. *Procedia Social and Behavioral Sciences* 13: 117-141.
- Merton, Robert K. 1968: »The Matthew Effect in Science«. *Science*, vol. 159, iss. 3810: 56-63.
- Merton, Robert K. 1973. *The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mouritzen, Poul Erik, Niels Opstrup, Pernille Bak Pedersen. 2018. *En fremmed kommer til byen. Ti år med den bibliometriske forskningsindikator*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- NOU. 2006. *Akademisk frihet. Norges Offentlige Utredninger*. Oslo: Utdannings- og forskningsdepartementet.
- Olesen Larsen, Peder. 2010. *Stadier på forskningens vej*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Røstvik, Camilla Mørk. 2017. »Publisering, penge og prestisje«. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 03/ 2017, s. 301-309.
- Stage, Andreas Kjær og Kaare Aagaard. 2019. »Danish universities under transformation: Developments in staff categories as indicator of organizational change«. *Higher Education*.
<https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10734-019-00362-y>
- Undervisningsministeriet. 1977. *Forskningsstyring med særligt henblik på de højere uddannelsesinstitutioner*. Betænkning 794 afgivet af den af undervisningsministeriet d. 17. juni 1976 nedsatte arbejdsgruppe.
- UNESCO 1997. *Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel*.
http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13144&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html. (Sidst besøgt d. 25. oktober 2018).
- Universitetsevalueringen 2009. *Evalueringsrapport*. København: Ministeriet for videnskab, teknologi og udvikling.
- Universitetsloven. *Bekendtgørelse om lov om universiteter (universitetsloven)*.
<https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=198434>
- UNESCO. 1997. *Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel*.
http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13144&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (Sidst besøgt d. 1. maj 2017).
- Universitetsloven. 2018. *Bekendtgørelse af lov om universiteter (universitetsloven)*. <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=198434>